УДК 821. 161

УКРАЇНЕЦЬ У ФОКУСІ ЧУЖИНИ В ПОВІСТІ ЯРОСЛАВА ЯСІНСЬКОГО «КУРАЇ АБО ВАРІАЦІЇ ОШИЙНИКА»

Л. М. Горболіс, *доктор філол. наук, професор*
Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка,
вул. Роменська, 87, м Суми, 40002, Україна
E-mail: larisa-gorbolis@mail.ru

У статті на матеріалі автобіографічної повісті сучасного українського письменника з'ясовуються жанрові, наративні й композиційні особливості твору, а також досліджується роль хронотопіки, інтертекстуальності, символічних образів, потоку свідомості, сюрреалістичних аспектів тощо в художньому відтворенні психології українця-інтелігента, який у зв'язку з матеріальною скрутою у родині змушений виїхати до Чехії на заробітки.

Повість написана у формі щоденника, що надає викладовому матеріалу емоційної насиченості й максимальної правдоподібності. З'ясовуються джерела стоїцизму героя, якого тримають на чужині спогади про минуле, родину, Батьківщину, віра у власні потенційні сили, апелювання до українських традицій.

Ключові слова*: чужина, інтертекстуальність, психотип, концепція героя, національна ідентичність.*

Вступ. Жвавий інтерес українських літературознавців до героя української літератури кінця ХХ ст. останнім часом посилюється. Дослідників цікавлять особливості вияву національної самобутності героя-українця в різних ситуаціях та обставинах. Низка аспектів, пов'язаних із питанням художнього відображення проблем еміграції, заробітчанства представлено у працях Є. Барана, Я. Поліщука, В. Пилинського. У сучасному письменстві окрему групу складають твори про заробітчанство. Повість Я. Ясінського «Кураї або Варіації ошийника», попри належність до цього проблемного блоку, вирізняється особливостями архітектоніки, різьбленістю образу головного героя, хронотопічною орнаментальністю, специфікою наратування та складною інтертекстуальністю. «Кураї» – твір про збереження національної самобутності українця в іншому культуропросторі, про зв'язок українця з Батьківщиною. Блок порушених у творі проблем, а також способи їх художнього представлення зумовлюють **актуальність** нашого дослідження. Обраний для аналізу твір не був об'єктом окремих літературознавчих студій, що підкреслює новизну нашої статті.

Об'єкт дослідження – повість Я. Ясінського «Кураї або Варіації ошийника». **Предмет дослідження** – духовні зв'язки внутрішніх структур головного героя повісті з Батьківщиною.

Мета статті – на основі повісті Я. Ясінського «Кураї або Варіації ошийника» виявити й проаналізувати особливості себе-розуміння, себе-збереження героєм-українцем в умовах чужини. **Завдання** – з'ясувати джерела внутрішніх потенційних сил головного героя твору в складних умовах життя; схарактеризувати роль і значення художніх засобів, прийомів, жанрової своєрідності, оповідної манери твору для відображення особливостей відображенні психосвіту героя-українця.

Методи дослідження. Відповідно до мети й завдань роботи використані загальні методи дослідження (аналіз, синтез, опис, інтерпретація) та літературознавчі: психологічна методологія сприяла розкриттю засад творення образу головного героя; інтертекстуальний підхід допоміг з'ясувати роль фольклорних та інших текстів у висвітленні світоставлення і світопереживань героя; елементи хронотопічного аналізу сприяли дослідженню культури мислення персонажів.

Результати дослідження. Повість Я. Ясінського побудована у формі щоденника. Записи з 21.06.96 р. по 20.08.98 р. фіксують кульмінаційні моменти переживань, емоцій, спогадів людини, яка змушена стати на чужині заробітчанином.

Одним із засобів групування проблемно-змістового матеріалу є епіграфи, що їх у творі є кілька. Перший – «Ти, Господи, знаєш усе, – згадай же мене й заступися за мене» (Єремії 15:15) [1, с. 43] – ніби започатковує розповідь про події душі головного героя, про його враження від життя. Наступні епіграфи також важливі, інформативно наповнені смислові вузли твору, що символічно відображають особливості *пере-був*ання героя в чужині, етапи його духовного випробування. Вони умовно поділяють твір на емоційно завершені частини, утримують загальний тон переживань героя. Так, скажімо, епіграф «Боже мій, Боже мій, І нащо мене Ти покинув?» (Євангелія св. Матвія 27:46) [1, с. 53] фіксує розпач героя, а наступний епіграф «Йменя Боже! – Скажи мені, яка на мене кара жде!» (Ян Неруда «Хто ж повідає її» [1, с. 69] інформує про стан невідомості в період очікування головного героя. Етап фізичного випробування сконцентрований в епіграфі «У волів тверда шкіра й дужа шия, вони спокійно переносять нагаї, зовсім не реагують на поради. Знають «цоб» і «цабе»[1, с. 72]. Етап виживання героя, активізації внутрішнього запиту резервної, видобутої з прадавніх джерел енергії містко (хоча, на перший погляд, і дещо незвично) представлений у такому мотто: «Він перетворився в мудру робочу скотину, що працює сама без погону. Ця скотина зветься муссікус» (Лесь Мартович «Винайдений рукопис про руський край) [1, с. 81]. І прикінцевий епіграф (за сторінку до фіналу твору) – «Привітай же в своїй славі / І мою убогу / Лепту-думу немудрую/ Про чеха святого» (Тарас Шевченко «Єретик») [1, с. 83] – це епіграф-розв'язка складних мандрів героя в чужині; він декларує фінал зовнішніх конфліктів (герой повертається додому), зниження градусу напруження. Щоправда, внутрішній конфлікт, сумніви й вагання не зникають – героєві ще доведеться потужно працювати над собою.

Першопрезентація героя-українця, який вирушив на заробітки до Чехії, виконана в «побутовому» ключі й заявлена традиційно на початку повісті: «Чотири кілограми картоплі, два гречки, чотири літра квасолі. Каструля, ложка, миска, горнятко, рушник, роба, сорочки, шкарпетки, труси, білий капелюх. Долари, з розрахунку на добу…Здається, все. Ні, ще дві пляшки горілки. Ніби й нічого не забув» [1, с. 43]. Як бачимо, перераховано те, з чим вирушає герой у чужі краї. Українець-заробітчанин 90-х років XX ст. конкретизується мінімумом необхідних для виживання речей. Далі «речовий портрет» доповнюється показовою характеристикою його внутрішнього стану: «Доки збирався, серцеві менше роботи, та як поставив коло порога сумку, світ посірів» [1, с. 43]. Герой, як і його далекий предок Іван Дідух, доля якого добре йому відома («…переді мною став Іван Дідух. І така туга пішла від мене, аж світло втекло під землю. Дивна ти, людино, і Бог тебе не розуміє, бо плачеш за трухлявим

порогом» [1, с. 66]), глибоко усвідомлює важливість переходу через поріг, через межу в інший простір, в інше життя. Шквал емоцій його предок, як відомо, виражав у танці, у мовних партіях, репліках (згадаймо «Камінний хрест» В. Стефаника), а герой-інтелігент кінця ХХ ст. – з не менш складною і вразливою душевною організацією – гамує свої емоції лише за допомогою потужної роботи душі й серця – наодинці легше. Під час його від'їзду немає великої кількості людей, як у ситуації Івана Дідуха, що ятрили душу поглядами, співчуттям тощо. У «Кураях» закцентовано на інших, не менш важливих проблемах, якими переймаються сучасні емігранти: «І сьогодні, щоб Дідуховому родакові поїхати в Америку, на ліву візу чотири тисячі доларів зібрати треба. І горба з хрестом не стане. Але я знайшов одну мудру жінку, що сказала: «Коли б я мала чотири тисячі доларів, до гузиці мені Америка» [1, с. 66].

Пан Ярослав щемно переживає від'їзд: «Слава Богу, що дружини й доні в хаті не було. Мушу триматися козаком. Доки не сяду у вагон і не віддам себе долі, – таке-то старому покидати пристань – вітрила дрантиві» [1, с. 43]. До переживань і тривоги героя додається сум, що у творі засвідчує інкрустований плакальними мотивами текст: «Ой, куди ти вибираєшся, чи не гадаєш перехитрити хитрих?.. Сонце припікає, скоро вишні соком наливатися почнуть. А тебе не буде…» [1, с. 43]. У цих рядках, що фіксують зіткнення двох часових площин – теперішньої і майбутньої, – інтуїтивно спрогнозована безперспективність майбутнього, пов'язаного з від'їздом. Помітна розгубленість героя («Все дороге мені стало втікати» [1, с. 44]), проте вона нетривала, позаяк рішення прийняте виважено.

Повість має автобіографічну складову (пан Ярослав Ясінський заявлений у творі як головний герой, це він веде щоденник), що дає підстави говорити про правдоподібність пережитого й вимовленого головним героєм-інтелектуалом, внутрішній потенціал якого заглиблений у контекст української культури, у прадавні традиції, що в складні моменти заробітчанського життя допомагали адаптуватися, триматися у просторі чужини. Констатуємо неспівмірність між інтелектом героя і середовищем перебування, що поглиблює розуміння іншості героя. Він потрапив в антитетичне, чуже (а почасти й вороже) його єству середовище, проте сила пам'яті, «вміння відчувати метафізику речей» [2, с. 157] внутрішньо його консолідували, сприяли подоланню фізичних труднощів і соціальних негараздів. З минулого героя, з культуроплощини народу його підсвідомість раз по раз актуалізувала образи матері, булки, хати, доньки, що утворюють складну підтекстову матрицю й підкреслюють неординарність натури головного героя, його несередньостатистичну заглибленість у традиції української культури, а також розкривають контекст його емоцій, поглядів на світ, систему морально-етичних принципів. Сенсовість, концептуальна значимість цих образів у житті героя засвідчує їх панорамна візуалізація у видивах, спогадах, роздумах. Вони ефективно погамовують відчуття безпритульності, створюють потужну емоційну сферу, ґрунтовану на колективному несвідомому предків, які віддавали перевагу ладу, порядку, добробуту. Саме такі якісні характеристики життя потрапляють в асоціативне поле з актуалізованими у свідомості образами матері, хати. Духовна складова цих образів усутнює ключові моменти переживань головного героя, його лінію поведінки, емоційний стан тощо.

Із образом булки героєві комфортно, затишно. Запитання-репліка «Мамо, мамо, а яка то булка?» оптимізувалося у свідомості героя, коли він продавав себе на базарі. «Духовний потенціал матеріальних речей [3, с. 7] визначає наповненість життя героя. Образ булки з'являється у перших щоденникових записах і рефреном проходить по всіх мандрах героя чужиною. Ось лише деякі факти з'яви цього образу (в останньому випадку з елементами трансформації) у свідомості героя: «Будь чемним, Славку, будеш мати булку» [1, с. 47], «Тільки я почув, як у світі плакало мале: «Мамо, а де тота булка?» [1, с. 73], «Тепер мені належали крихти черствого батона» [1, с. 76] тощо. В актуалізованому на чужині образі хліба закодована інформація про його життєдайність, що допомагає панові Ясінському пізнавати реалії й формувати його

адекватне ставлення до чужини, сприймати інший простір, іншу культуру. Образ хліба ніби «перевіряє» ідентичність представника хліборобської нації на міцність.

Уперше у творі образ мами з'являється разом із яскравими спогадами про дитинство, коли ненька віддала його на певний час до тітки. Пам'ять героя міцно тримала епізод історії роду. Розлука (з ефектом травми) з матір'ю *тоді* малого хлопчика згадується *тепер* дорослому чоловікові. Ці дві емоційно виповнені сцени суголосні кульмінацією переживань. Герой не відмовляє давнім спогадам-переживанням, проте й не заперечує їх. Спогади не завдають йому страждань, позаяк вони конструктивні: попри непрості умови праці, значні затрати фізичної енергії, героєві, саме завдяки спогадам про маму, вдається зберігати внутрішню енергію, тримати рівень поваги до себе як людини, а також перебувати у «стані спокійного самозаглиблення» [4, с. 286]. Образ матері, а також доньки, булки є вісьовими у творі – з кожною їх появою з новою потужністю й емоційним зарядом розгортаються переживання героя. Минуле стає ґрунтом для стабілізації внутрішнього життя українця на чужині. Ці образи створюють виразний смисловий контекст, що формує наскрізну композицію переживань головного героя. Внутрішній досвід Ярослава актуалізують образи мами, дому, булки. І тоді, і тепер герой перебуває у стані самотності, покинутості, некомфортності й почасти страху. Ярослав знаходиться у потязі, що прямує в чужі краї, але водномить героя «осідала в голові дивина, кричало здалека: «Я хочу бути з вами, мамо» [1, с. 44]. Відчуття покинутості постійно супроводжуватиме героя на чужині: «Здалося, що мене дитям покинули на велелюдному шляху, де все було не мамине, і я заплакав» [1, с. 60]. Ці два епізоди за емоційною надривністю максимально близькі. Але, що прикметно,*тепер* духовно зміцнілий організм героя спрямовує енергетику давноминулих подій на себе-збереження. У момент розлуки з рідними, у вирішальну мить свого життя з досвіду переживань, з минулого, з історії роду зринають епізоди, суголосні емоційним переживанням героя. І коли вперше розлучався з мамою, і тепер герой перебуває у конфлікті з соціальним, у ситуації вибору. Тоді, в дитинстві, вибір було зроблено – хлопчик утік від тітки, а тепер його вибір – чужина, що поділяє життя навпіл: «Навпроти мене сидить жінка, то моя мати, і дружина, і сестра, і жура, і туга, і… Але я їду в іншу країну. Мене вибрала доля, тепер у мене заведуться гроші» [1, с. 45]. Як бачимо, Батьківщина в героя асоціюється з матір'ю, дружиною, сестрою, журою і тугою, а інша країна для нього – гроші. Ці «показники» комфортності змістово неспівмірні.

Виїзд героя за кордон – це ілюзія вибору, позаяк він не може так не чинити [див. детальніше: 5]. Матеріальна скрута, високий ступінь відповідальності перед родиною вимагав від чоловіка рішучих дій – так розширюється коридор його можливостей. Вибір героя здійснений не вповні з власної волі, а отже, сум, ностальгія, які охоплюють героя на чужині, виформовують вектор внутрішнього чину героя.

Проте Ярослав зробив життєво вирішальний вибір значно раніше: «Вліво підеш – чоботи знайдеш, вправо – роси нап'єшся, прямо підеш – сонячну дивину творити будеш. Піду прямо. Дав ти мені, Боже, душу квітки, але огорнув мої кості шкірою вола. Де не піду, ярмо мені на шию люди насаджують» [1, с. 65-66]. Цей добре усвідомлений вибір важкої дороги утримує героя «Кураїв» у скрутні часи. Він міцно заземлений у рідну землю, заряджений її енергетикою – саме це допомагало йому не втратити свободи.

Розірваність, усіченість, стисліть, калейдоскопічність хронотопу увиразнюють настроєво-емоційно стан героя: «І там (вдома. – Л. Г.) залишаюся, і в поїзді їду, а може, сниться? Вітри за вікном, сніги замітають… Те, що було тому хвилину, розтануло, як віск» [1, с. 44]. Зміщення художнього простору, коли герой і вдома залишається, і в потязі їде – це вияв тривожності й неоднозначності ситуації – реальної («в потязі їду») чи оніричної («а може, сниться»). Сніги, що замітають, не лише не відповідають реаліям (запис здійснено 21.06.96), а й 1) посилюють емоційну

напругу героя, 2) засвідчують «вмикання» підсвідомих структур героя, що мають рятувати його у складних ситуаціях.

Часовими зміщеннями, що у творі виконують роль своєрідної сюжетної переправи, виповнений увесь твір Я. Ясінського. Так, наприклад, промовистим є епізод, коли під час виконання замовлених робіт у Чехії герой почув музику: «Чарівні птахи понесли мене в дитинство, коли музика була для мене небом. І легко стало, і жаль до сліз. Щоб тільки не сполохати» [1, с. 74]. Викликані емоції засоціювалися зі спогадами про дитинство – давноминулий часопростір, що суголосний із гармонією і викликає «жаль до сліз». Колись-гармонія зіткнулася з тепер-дисгармонією.

У реальний час і простір героя щільно й доволі часто втискаються осюжетнені спогади, видива, сни, логічно пов'язані з Батьківщиною. Такий хронотоп, по-перше, фіксує миттєвості емоційного стану героя, підкреслює неспокій душі, внутрішню розгубленість, по-друге, спогади, видива і сни – це своєрідні портали, що рятують його, створюють душевну безпеку, закритість від небажаного й водночас емоційно заґрунтовують героя у Батьківщину: «…пам'ять, як солодке сіно, тягнула мене думати про Україну, бо в серці пеклася світла надія – не довіку нам бідувати» [1, с. 64]. Уявні картини «виголошують» суть героя-українця. Ці хронотопічні смислові блоки виконують у творі Я. Ясінського роль відкритих площин для полеміки про національну самобутність українця, яку жодним чином не сховаєш і не заперечиш – вона дає про себе знати у найскладніші й найнесподіваніші моменти життя.

Свідомість людини – головного героя твору – переживає не лише «новий світ, який вона щойно констатувала» [6, с. 134], а й минуле. Сильні внутрішні імперативи героя усутнюють корпус його пріоритетів, допомагають бути відкритим для *свого* і закритим для *чужого*, руйнівного. Епізоди життя з Батьківщини притлумлюють неприємні емоції на чужині. Батьківщина в головного героя «Кураїв» асоціюється з категорією гарного: «До мене все гарне завжди приходило з неба. І колядування, і Великодня радість, і молода картопля після голодної Петрівки. І саме життя» [1, с. 66]. Сакральне (Різдво, Великдень) і буденне (молода картопля) перебувають в одній значеннєво важливій площині. Ці промовисті вияви духовного і матеріального життя розкривають нові грані характеристики героя, конкретизують вартості його життя, коли *подією* ставала молода картопля, а гарним було «саме життя». Показові фрагменти життя прикметні тим, що формували Ярослава як особистість. Саме цим вони йому й запам'яталися. Спогади – калейдоскоп ментальних характеристик Ясінського.

Видива – активізація підсвідомого – також виражають його мрії про дім, бажання бути з родиною. «Тікай, татуню, додому, бо здичієш», – заговорила з'ява (доньки. – Л. Г.). Та іржа стиснула душу, я закашлявся. І розвіявся дорогий образ» [1, с. 74]. Родина, дитина є важливими для героя. Ярослав тимчасово залишив територію свого роду і впродовж усього перебування на заробітках переймався цим. Тому саме такі епізоди засвідчують правдиву заклопотаність героя, заангажованість його єства: виконуючи механічну фізичну працю, його внутрішній потенціал працює на актуалізацію життєвого пріоритету – утримання духовних зв'язків із рідним.

Поєднання різних просторових площин в одному записі без абзаців змушує підбирати відповідний код до їх розшифрування й осмислення. Ось, скажімо, запис від 22.06.96: «Розстеліть зелений луг, квітка обіцяла народити бджілку. Живемо у вагончику, немов у кибитці. Коли б нам ще й пару добрих коней, котилася б тарілочка. Сумно, сіро від стосів блоків, якими закладено між дільною (майстернею. – Л.Г.) та недомурованою галою (цехом. – Л. Г.). Але стелю зелений луг, най квітка родить бджілку. Та під вечір настало свято з брамборами та шпікачками (картоплею та сардельками. – Л. Г.). спочатку пили рідну» [1, с. 48]. Образи, що кодують важливу інформацію, продукують поле асоціацій, покликаних «узгодити» різнозмістові площини в абзаці-записі. Динаміка фрагментів картини («Розстеліть зелений луг, квітка обіцяла народити бджілку» – «Але стелю зелений луг, най квітка

родить бджілку») розширює візуальні ресурси мовленого, а наративні акценти психологізують мікроситуацію. Запис від 22.06.96 має виразні ознаки потоку свідомості й водночас це непряма характеристика внутрішніх структур героя, який прагне бачити світ у гармонії. Проте реалії не дозволяють Ярославові згармонізувати світ за прийнятними для нього, українця, принципами і законами. Бажаний фрагмент рідноkраю із зеленим лугом, квіткою і бджолою замінюється не співмірною у своїй суті картиною споживання картоплі, сардельок і «рідної».

У багатьох фрагментах повісті Я. Ясінського заявлені, скористаємось думкою А. Білої, «несвідомі фіксації вербального потоку» [7, с. 327], що увиразнюють у зображених картинах ознаки сюрреалізму. Такі картини, описи свідчать не лише про складну душевну організацію героя, а й про рознормованість його життя. Так, скажімо, спочатку герой зауважує про сусідів по купе – жінку, яка посилала бісенят молодикові, що сидів навпроти, а далі: «Дві мавпи, запряжені в сани, довезли мене до краю світу. Я звісив з берега ноги, бовтав ними у воді. Пахло травами, синім небом і шматками сиру, що пливли від молочарні. Сонце припікало, і я почав думати про солом'яну дивину – рідну хату…» [1, с. 46]. Як бачимо, грані між реальним та ірреальним стираються. Гра вільної уяви створює ефект очуднення існування, акцентує на психологічній напруженості героя.

Окрушини спогадів про рідну хату й дитинство, як засвідчують записи в щоденнику, раз по раз перериваються картиною з потягу (наприклад: «Хлопці частувалися. І жінки з ними. На масних губах рясніє блуд і бруд, бур'ян, буріє буря…» [1, с. 46]), до якої знову щільно долучається ірреальність: «Біла птаха, біла на калину сіла. І мамин голос дзвенів, як повний колос… Срібні весла – перевесла, місяць звив гніздечко, зніс дивне яєчко» [1, с. 46]. Сенс та механізм єднання непоєднуваних і складних за своєю структурою сцен пояснити важко. Такі фрагменти, очевидно, свідчать про складні психічні акти, що відбуваються у внутрішніх структурах героя, непросту для нього ситуацію. Кожна група антитетичних образів-характеристик (блуд, бруд, бур'ян, буря // біла птаха, срібні весла) утворює окрему площину й окреслює грані реальної й бажаної дійсності. Стан, у якому пере-*був*-ає герой, влучно характеризують слова: «Сумота в дитинство повертає» [1, с. 49]. Додамо, що застосований прийом алітерації фонічно уконкретнює емоційний стан головного героя, вказує на безперспективність перспективи, «до оформлює зміст тексту» [8, с. 49]. Кожне слово несе негативно-тривожнний смисл, який посилює внутрішній неспокій, розлаштовує середовище.

Важливу роль у подачі образу головного героя повісті «Кураї» відіграє інтертекстуальність. «Інтертекстуальне посилання – це завжди навмисне посилання, тобто запровадження свідомо (хоча ступінь цього усвідомлення може бути різним), адресоване до читача, який повинен відчути , що з тих чи інших причин автор говорить у даному фрагменті свого твору чужими словами» [9, с. 294]. На перетині цих текстів, додає Ю. Крістева [див.: 10], виникає ще один текст, який треба вміти прочитати, адже образи, настроєвість, цитати інших текстів уступають у діалог із авторським текстом і поглиблюють, а водночас і ускладнюють його, вигранюючи проблеми.

У «Кураях» перетинаються різні тексти, проте наймасштабніше представлені фольклорні; вони – «семантичний партнер тексту» [9, с. 287], код розуміння концепції героя зокрема і твору в цілому. Цитатами з української народної творчості «засигналізовано» (М. Ґловінський) життєво важливе в духовному світі українця. У такий спосіб герой самотужки нарощує потужність української культури у своїх внутрішніх структурах. Часте апелювання автора/головного героя до фольклору – вмотивована ініціатива зсередини, з його праджерел. Саме завдяки фольклорним укрaпленням герой продовжує інформувати про себе теперішнього і минулого, пояснювати себе. Фольклорні тексти інтенсифікують подачу «портрету душі» (А. Гризун) головного героя. Завдяки фольклору відкриваються багатозначні

підтексти переживань, внутрішніх станів Ярослава, а також оприявлюються образи-ключі для розуміння й по тлумачення під текстових площин.

Інтертекстуальність допомагає заглибитися у суть життєво важливих для героя речей, осягнути їх значеннєвість в окресленні території його душі, що підкреслює, скажімо, запис від 15.07.96: «Б'ємо стіни, молотимо, мов у страсну п'ятницю, клепаємо. Сіра кров тече, мене в грудях пече. «Станьте, перестаньте, бо здохнемо», – спиняє хтось молотників, молодих заколотників. Але я не дармую, травами густими мандрую, зозулині чобітки збираю, дідові в червоних чоботях подарую, най більше білу козу не б'є» [1, с. 51]. Цей фрагмент твору показовий самобутніми образами (сіра кров, молотники), експресивно забарвленою лексикою («перестаньте, бо здохнемо»), фольклорними ремінісценціями на ритмічному та образному рівнях («дідові в червоних чоботях подарую, най більше білу козу не б'є»). Складні асоціації (б'ємо стіни – сіра кров – травами густими мандрую – зозулині чобітки дідові в червоних чоботях подарую) свідчать про стан внутрішньої напруги героя. У наведеному вище записі від 15.09.96, як і в наступних численних фрагментах «Кураїв», констатуємо непрогнозованість фрази, непередбачувану з'яву образу, наприклад, діда в червоних чоботях. Проте, як видається, об'єднує фрагмент у цілісну структуру ритмомелодійність, що межує з медитативністю й сугестією. Наспівність, внутрішня рима – це показники стану головного героя, попри те, що він виконує важку фізичну роботу, коли «пилюга в легенях, …і навіть у серці пісок» [1, с. 64]. У цьому фрагменті найперше звуки формують емоційну ауру тексту, що впливає на психосферу читача, який має (через звукопис) налаштуватися на розкодування тексту/образів. Тобто, наспівність тексту Я. Ясінського має свій підтекст.

Часто вживані у повісті недомовленість, налаштованість на неординарну ситуацію, в якій перебуває герой. Непередбачувані, раптові образи й складні асоціації створюють спрямований у перспективу запас смислів, необхідний для пояснення внутрішнього стану, мінливості переживань героя. На перший погляд, виклад схожий на потік свідомості – герой ніби втрачає логіку ведення розмови. У такий спосіб письменник виносить на зовні підсвідоме, ті культурні пласти народу, з якими зріднений Ярослав і за допомогою яких він продовжує повідомляти про себе собі й іншим, розповідати про себе-несподіваного. Це емоційно насичена розмова з собою.

Деякі інтертекстуальні вкраплення у повісті «Кураї» є ефективним елементом гри, що має, не виключено, й терапевтичну функцію: «І покотилася торба з високого горба, а в тій торбі доляри» [1, с. 47]. Несвідоме стає свідомим. Смислові межі цього складного авторського тексту розширюються. Гра з відомим фольклорним текстом «Котилася торба з великого горба, / А в тій торбі – хліб-паляниця…» працює на увиразнення мотивації поведінки героя. Фольклорний текст із незначними змінами сприяє зануренню героя в себе і проектується на сучасні йому реалії. За час проговорювання першої частини тексту («І покотилася торба з високого горба…») герой устигає зібрати й перерозподілити свою енергію. Зчеплення першої частини і другої («…а в тій торбі доляри») здійснюється на глибинному рівні, з урахуванням старого й нового контекстів, а також завдяки злютованості внутрішніх імпульсів особистості й енергетики фольклору. Відбулося зумовлене реаліями заміщення фольклорного образу *хліб-паляниця* на новий – *доляри*; прикметно, що це заміщення не довільне, а вибудуване, очевидно, на уявленнях про добробут.

Фольклорні тексти у «Кураях» – свідчення свідомого сприйняття героєм багатогранного й непередбачуваного життя. Залучені з прадавньої культури коди у щоденнику-сповіді Я. Ясінського виконують важливі функції – інформаційну, композиційну, характеротворчу, символічну тощо. Герой часто вступає у діалог із культурою, щоб щиро виповісти свої переживання: «Почув, що відпускають додому. «Гей, воли, гей, бо найсолодша трава на вас чекає вдома» [1, с. 64].

Фольклор виступає не лише інструментом налаштування настроєності твору, а й виразником складної натури героя, здатного рятуватися в емоціях, медитаціях: «Туди-сюди, туди, сюди. Не спи, не спи, у сніп, у гріб мене клади…». Лізли в голову жмутки слів. Я тікав від однієї думки до іншої. Попадав у провалля, блукав у підземеллі. «Там буде плач і скрежет зубів…» Але як вирвався на світ Божий, то пішов городами. Коріння, насіння, маїння, хотіння, гоніння. Чому «гоніння»?» [1, с. 45]. Невловимі душевні стани героя, на перший погляд, нелогічно оформлені думки, поєднання конкретного й абстрактного, порушення логічних зв'язків, ускладнені асоціативні конструкції, синтез смислових та ритміко-інтонаційних відтінків підсилюють інтелектуальну напругу твору в цілому й пояснюють особливості світосприймання й світорозуміння героя. Логіка й повнота заявлених у цьому фрагменті (як, власне, й інших) асоціацій розкодовується з огляду на контекст.

Злиття у творі авторського й фольклорного текстів передбачає обов'язкове поєднання кодів, текстів, їх накладання, а отже, формування іншого значення й створення текстової структури. Знак, образ у таких текстах потребує особливих зусиль, знань та напруженої уяви, щоб їх розшифрувати і зрозуміти. Запис від 12. 07. 96: «Стіни від нашої комарevої крові червоним поцятковано. Комарики-дзюбрики, калина. І шкіра наша вранці – мов дубова кора» [1, с. 50]. Зовнішня схожість крапель крові, що з'явилися на стінах помешкання від розчавлених комарів, викликає асоціації з українським фольклорним текстом – така логіка цього щоденникового запису. «Візерунки» на стіні викликали у свідомості Ярослава рядки відомої пісні – образ викликав образ.

У «Кураях» Я. Ясінського широко вживаними є ситуативно-змістові асоціації, що засвідчує, наприклад, запис від 23.06.96: «Вчора була суботонька, сьогодні неділя. Чогось мене голівонька зранку заболіла. Поїду на виставище (базар. – Л. Г.) продаватися. Ой там на товчку. На базарі ніхто мене, діда. Не купляє. Всеньку ніч не відходили від мене купці. Щупали руки, заглядали в рот» [1, с. 48].

Цікавими з погляду образотворчої ролі фольклору є тексти відомих українських казок, що не полишають уже дорослого Ярослава, живуть у його свідомості й у певні моменти актуалізуються. Показовим є запис від 20.11.97: «Колобок, Колобок, я тебе з'їм. Я – не Колобок, я – сонечко. І покотився Неколобок, і в кожну душу вливав по крапельці добра, щоб не було на світі зла. Осанна бабі, що Колобок спекла» [1, с. 63]. Це своєрідна втеча в рідне, щоб поповнити рідним словом душевні сили. Образи з казок повернулися з давноминулих часів, бо знадобилися для фіксації й конкретизації дійсності. Про переакцентування функцій і ролей казок у художніх творах українських письменників, коли, наприклад, «Кощій Безсмертний зону стереже./ Котигорошко Зайця переймає», ми вже мали нагоду зауважувати [див.:11]. Фрагмент казки у повісті «Кураї» Я. Ясінського із переосмисленими образами Колобка, який є сонечком/ Неколобком, і баби, наділеної рисами берегині, бо їй виголошують осанну (в українській казці вона, як відомо, виконує непомітну роль), очевидно, заявляє про існуючий дисбаланс у довкіллі, коли системність та упорядкованість світу під загрозою. Колобок стає Неколобком, проте його місія важлива – він «в кожну душу вливав по крапельці добра, щоб не було на світі зла» [1, с. 63]. Фрагмент переосмисленої казки у щоденнику Славка виконує роль збуджувача енергії, що генерує активність, застерігає і спрямовує його емоції у конструктивне русло, оптимізує увесь його організм і, очевидно, у складний для героя період вмикає механізм захисту. За допомогою казки (тобто через Слово!) він відчуває себе частиною території, яку змушений був покинути.

Продовжуючи перебувати у стихії рідного слова й української культури, Славко дозволяє собі довільно повестися з текстом казки, бо це *його рідні смисли*, з якими він виріс. Складні обставини (тривале перебування на відстані від родини, Батьківщини) є важливою підставою переформатувати роль героїв і хід подій казки на свій лад. Розуміння й відчування рідної культури українцем, де б він не перебував, впливає на загальний фізичний і емоційний стани героя. Тому, на наше переконання,

логіку з'яви фрагмента трансформованої української народної казки в тексті повісті також доцільно пов'язувати з ритмом фольклорного зразка як виразника суті українця, як посередника між ритмом, у якому жив і живе народ, частиною якого є Славко, хоч і перебуває далеко за межами України. Казка налаштовує героя на життєствердний ритм, бо в чужій країні ритм українця дещо розбалансувався – герой змушений перебувати в ритмі іншої мови, чужої культури й іншого способу життя тощо.

Чужина допомагала Ярославу сталити душу й осягати свою неповторність. Пам'ять про його українське коріння убезпечувала його від себе-забуття. Його називали професором Пуліро (італ. – прибирання), а коли, «рятуючись від порохів, я зав'язався хустиною, – пояснює герой, – Даніеле назвав мене ще й чеченіо» [1, с. 79]. Згодом у свого господаря він побачив такий запис: «Перелік квартирних робіт п. Длугаша + 2УК» [1, с. 71]. Ярослав категорично заперечував таке назвисько: «…мене неволило 2УК. Мені мама дала ім'я, я звик до нього. Але мене втиснуто в 2УК і прив'язано до п. Длугаша. Боже, забери це рогате УК» [1, с. 71]. Ця внутрішньомологічка репліка – протест героя проти деперсоналізації, зневаги й приниження людської гідності. Згодом його назвуть МУК – молоток і українець: «То є найкращий, найякісніший відбійний молоток» [1, с. 78], який усе міг, який гриз бетон, аж зводило судомою руки. А іншим разом він дізнався, що його називають КУС, тобто «кус дерева, кус м'яса. Так вас, українців, тут називають» [1, с. 82], – пояснили йому. Ображений і принижений Ярослав розмірковує: «А, може, то й справедливо, бо як назвати тих, що не можуть жити у своїй хаті? А пішли світами в найми, і в кого тільки не служать. «Кус, – роз'яснює Павол, – то кладімо, українєц а сєканє (То молоток, українець і довбання). Зітхаю, мов той віл після паші. Був «УК», був «МУК», а тепер «КУС». То, може, стану «УКМУККУС» [1, с.82]. Останнє речення програмує безперспективну для героя перспективу. Зневага, ототожнення українців із худобою, безправною робочою силою ятрить вразливу душу Ярослава, який усе більше переконується, що безправність українців-заробітчан у чужих краях стало нормою. Слушно, напевно, також наголосити, що всі ці ганебні назвиська є частиною складного, різнорівневого й тривалого в часі (і на Батьківщині також) процесу маніпуляції свідомістю українців. Але зневажливе ставлення роботодавців не перетворило Славка на жорстоку й злобливу людину – йому допомогла вистояти внутрішня культура, сформована на демократичних принципах поваги й терпимості до іншої особистості, її вибору, системи поглядів і переконань, національності, роду занять, віросповідання тощо.

УКМУККУС, звісно, викликає асоціацію з муссікусами з «Винайденого рукопису про руський край» Л. Мартовича: «Розповідають…, що муссікуси приносять людям велику прислугу – більшу, як нам коні або воли, або мули, або осли» [12, с. 40]. Інший фрагмент Л. Мартовича, як і Я. Ясінського, також глибокий за змістом і завершується словами, що несуть ефект риторичності, а отже, спонукають до роздумів: «Дехто думає, що муссікуси це також люди. Одначе цьому не може бути правда. […] чи може бути, щоби людина дала над собою так знущатися та й не скинула з себе ганьблячого ярма» [12, с. 42]. Фрагменти обох письменників підтекстово приховують ознаки виклику, що має застерегти від знеособлення тих українців, хто перебуває у складних ситуаціях вибору. Рядки відкривають шлях для себе-розуміння, для розмови з собою, щоб не помилитися, вистояти, щоб гартуватися і не дозволити себе поганьбити. Герой Я. Ясінського категорично скидає з себе це «ганебне ярмо», протестує проти приниження. Попри складні обставини, він не втрачає рівноваги, знаходить безпечну межу для своєї душі, яка «обростає терновим вінком» [1, с. 51]. Він із сумом констатує: «Давно до мене не приходить Муза» [1, с. 51] – важкі умови праці, віддаленість від родини й Батьківщини безжально нищать паростки натхнення творчої людини.

Важливою характеристикою героя, як засвідчує його щоденник, є іронія, що разом із гумором та іншими художніми засобами і прийомами продовжує передавати

інформацію про Славка. Чи не з раннього дитинства, коли з сестрами ходив найматися до Коломиї (тоді його навчали, що в разі небажання панів його найняти, він мав казати: «Не дивіться, що я малий, але я вже старий». Перша пані таки завагалася. Але після моєї придибашки засіялася і поголилася, щоб я копав її сад» [1, с. 48]), Ярослав зрозумів, що гумор може рятувати, допомагати жити.

Перебуваючи на чужині, він щиро насміхається з того, що йому не притаманне. Гумор героя фіксує дисгармонію, невідповідність його духовної організації заняттю, якому він віддає в чужій країні свої фізичні сили й марнує натхнення. Сміх у повісті Я. Ясінського констатує відступ героя від норми життя, від тієї засадничої платформи, якою для героя було життя в Україні. «Пан Ясінський на побігеньках»,– зауважує він. Гумор, сміх у цьому творі набувають нового значення, бо виконують важливу корекційну функцію. Герой вміє себе бачити збоку, зосереджувати увагу на самому собі. Славко-заробітчанин розуміє, що має в чужій країні підкорятися новим правилам, які він сприймає й оцінює крізь призму гумору. Гумор допомагає героєві осмислити світ і себе в ньому, оцінювати нестандартні ситуації, перемагати біль розлуки з сім'єю і рідною землею: «Кажуть дурному не скучно й самому, та коли б я не мав отих дум, з розуму зійшов би. З ними й посумую, й серце розраджу» [1, с. 51].

Елементи сарказму також оприявлені в тексті: «Щоднини ганчірка й вода. Скоро руки відгниють. Уже хочеться чогось особливого. Хоч би поносити мішки з цементом» [1, с. 74]. Герой перебуває у ситуації, що, за О. Потебнею, найменше викликає бажання сміятися. Вона показує абсурдність ситуації, в якій змушений перебувати Ярослав.

Іронія, що нею також «оперує» Ярослав, свідчить про внутрішню свободу героя, який не може подолати обставини, проте підноситься над ними: «Перебудовуємо в Кобилісах особняк. Щоб дорожче, суперово, збиваємо новеньку плитку, трощимо панелі. Сам собі ідіотом здаюся… А взагалі, життя тут, як у зоні. З тією різницею хіба, що ми приїхали сюди добровільно й волю свою продали за тверду валюту» [1, с. 50-51]. Іронія, гумор, сарказм несуть знесиленій чужиною душі головного героя певний позитивний заряд, тобто це своєрідний спосіб самозбереження героя.

Висновки. У повісті Я. Ясінського «Кураї або Варіації ошийника» порушено важливі проблеми національної ідентичності українця. Письменник наголосив на неперебутності й актуальності культури в духовному житті сучасного українця, де б він не перебував. Як засвідчують відображені події, чужина допомагала головному героєві пізнавати свою сутність, навчила працювати над собою. Повість увиразнює загальну концепцію героя української літератури 90-х років XX ст. – людини, яка змушена тимчасово залишити Батьківщину, але повсякчас пам'ятає про неї. Я. Ясінський використав форму щоденника, а також інтертекстуальні конструкції, символічні образи, цікаві хронотопічні вирішення, елементи потоку свідомості, ускладнені асоціації, синтез смислових та ритміко-інтонаційних відтінків, що надало повісті відповідної настроєності, оригінальності й сприяло створенню реалістичного образу інтелігентного, духовно багатого, чутливого українця. Поетикальні характеристики повісті Я. Ясінськогоо можуть бути розширені й поглиблені.

УКРАИНЕЦ В ФОКУСЕ ЧУЖБИНЫ В ПОВЕСТИ ЯРОСЛАВА ЯСИНСКОГО «КУРАИ ИЛИ ВАРИАЦИИ ОШЕЙНИКА»

***Л. М. Горболис**, д-р филол. наук, профессор*

Сумской государственный педагогический университет им. А. С. Макаренко,
ул. Роменская, 87, г. Сумы, 40002, Украина
E-mail: larisa-gorbolis@mail.ru

На материале автобиографической повести современного украинского писателя исследуются жанровые, нарративные и композиционные особенности произведения, а также роль хронотопики, интертекстуальности, символических образов, потока сознания, сюрреалистических аспектов и др. в художественном отображении психологии украинца-интеллигента, который в связи с материальными затруднениями в семье вынужден выехать в Чехию на заработки.

Повесть написана в форме дневника, что придает излагаемому материалу эмоциональной насыщенности и максимальной правдоподобности. Исследуются истоки стоицизма героя, которого поддерживают в чужой стороне воспоминания о прошлом, семье, Родине, вера в собственные силы, апелирование к украинским традициям.

***Ключевые слова**: чужбина, интертекстуальность, психотип, концепция героя, национальная идентичность.*

A UKRAINIAN IN THE FOCUS OF THE FOREIGN LAND IN THE STORY «KURAI OR VARIATIONS OF THE COLLAR» BY YAROSLAV YASINSKIY

***L. Horbolis,** Doctor of Philology, Professor*
Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University,
87, Romenska Str., 40002, Sumy, Ukraine,
E-mail: larisa-gorbolis@mail.ru

The article finds out genre, narrative and composite features based on the autobiographical story by a contemporary Ukrainian writer; role of chronotope, intertextuality, symbolic images, the stream of consciousness, surreal aspects, etc. are also studied in the art reproduction of the psychology of Ukrainian intellectual, who is forced to go to Czech Republic to work there because of lack of money.

The story written in the form of a diary provides emotionality, maximum plausibility for described material. The sources of the hero's stoicism, who is supported in the foreign land by memories of the past, family, Homeland, belief in his own potential power, appealing to Ukrainian traditions, are found out.

***Key words**: foreign land, intertextuality, psycho, hero's conception, national identity.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ясінський Я. Кураї або Варіації ошийника // Перевал. – 1999. – № 4. – С. 43-84.
2. Маланюк Є. Нотатники (1936-1968) / Євген Маланюк. – К. : Темпора, 2008. – 336 с.
3. Яннарас Х. Свобода етосу / Христос Яннарас. – К. : Дух і літера, 2003. – 268 с.
4. Фройд З. Вступ до психоаналізу / Зігмунд Фройд. – К. : Основи,1998. –709 с.
5. Синеокая М. Свободная воля и духовное рабство / Майя Синеокая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: // www.info-svoboda.ru
6. Психология эмоций : тексты / под. ред. В. Вилюнаса. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288 с.
7. Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки : монографія / Анна Біла. – К.: Смолоскип, 2006. – 464 с.
8. Словник художніх засобів і тропів/ автор-укладач В. Святовець. – К. : Видавничий центр «Академія», 2011. – 176 с.
9. Теорія літератури в Польщі: антологія текстів. Друга половина XX – початок XXI ст. / упоряд. Б. Бакула; за заг. ред. В. Моренця. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 531 с.
10. Крістева Ю. Полілог/ Юлія Крістева. – К. : Юніверс, 2004. – 480 с.
11. Горболіс Л. Казка як сигнал тривоги за Слово у рецепції Ліни Костенко / Л. М. Горболіс // Філологічні трактати. – 2012. – Т. 4, № 3. – С. 113-119.
12. Мартович Л. Вибрані твори / Лесь Мартович. – Ужгород: Карпати, 1989. – 212 с.

LIST OF REFERENCES

1. Iasins'kyi Ia. The soltworts or Variations of the collar / Iaroslav Iasins'kyi // Pereval. – 1999. – № 4. – P. 43-84.
2. Malaniuk Ie. Notebooks (1936-1968) / Ievhen Malaniuk. – K. : Tempora, 2008. – 336 p.
3. Iannaras Kh. The freedom of ethos / Khrystos Iannaras. – K.: Dukh i litera, 2003. – 268 p.
4. Froid Z. Introduction to Psychoanalysis / Zihmund Froid. – K. : Osnovy,1998. –709 p.
5. Sineokaia M. The free will and spiritual slavery / Maiia Sineokaia [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: http: // www.info-svoboda.ru
6. The psychology of emotion: the texts / pod. red. V. Viliunasa. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 288 p.
7. Bila A. Vanguard of Ukrainian literary: the searches, stylistic devices: monohrafiia / Anna Bila. – K. : Smoloskyp, 2006. – 464 p.
8. The dictionary of art tools and tropes / avtor-ukladach V. Sviatovets. – K. : Vydavnychyi tsentr «Akademiia», 2011. – 176 p.
9. Theory of literature in Poland: an anthology of the texts in the second half of XX – beginning of XXI centuries / uporiad. B. Bakula; za zah. red. V. Morentsia. – K. : Vid. dim. «Kyievo-Mohylians'ka akademiia», 2008. – 531 p.
10. Kristeva Iu. The polylog / Iuliia Kristeva. – K. : Iunivers, 2004. – 480 c.
11. Horbolis L. M. The tale as sound the alarm in Lina Kostenko's reception / L. M. Horbolis // Filolohichni traktaty. – 2012. – T. 4, № 3. – C. 113-119.
12. Martovych L. Chosen works / Les' Martovych. – Uzhhorod : Karpaty, 1989. – 212 p.

Надійшла до редакції 5 лютого 2015 р.